

## Bagat

### Vernan Jagunap

Ang Kapehan ni Kandoy sa Leganes sa Iloilo isa ka magamay nga kapehan. Pero pirmi ini puno sang tawo kag sa masami ang iban nga manugpangapi sa lamesa sa guwa sang kapehan na lang nagapangapi.

Didto nagapahunay-hunay ang mga manugdalan kon aga samtang naga-lantaw sang basketbol sa plaza. Didto naga-sugilanon ang mga bag-o tapos simba angut sa sermon sang pari. Didto naga-pasiplatay ang mga pulis kag ang mga ulibaron nga daw naga-hangkatanay. Didto naga-sugilanon sang suweldo ang mga tag-iya sang duta kag ang mga mamumugon, didto man ginabaton ukon ginapahalin ang mga mamumugon, kag didto man, kon kis-a nagapaligo sang mainit nga kape halin sa akig nga mamumugon ang amo sang duta. Didto naga-binais ang mga pulitiko angut sa mga nagakalain-lain nga mga bagay-bagay, kag kon kis-a ang mga sumpakilay naga-tuga sang buka nga baso kag gubaon nga pulungkuan; pero, sa masami, daw gina-ubayan sang mabuot nga gahum nga ang mga binais naga-untat sa mga paghaksanay kag matam-is nga yuhum.

Sa malawig nga mga dinag-on, ang mga haligi sang kapehan naka-saksi sang mga huring-huring, binais, lango-lango, kag tanan nga klase nga sugilanon sang banwa.

Isa ka hapon sang 1958, si Damian, isa ka pulis, kag ang suod ya nga amigo nga si Dingdong, namat-od nga mangape sa Kapehan ni Kandoy antes magpauli.

“Law-ay law-ay gid kuno pre?”

“Tsk, tsk, makangilidlis gid.”

“Pero, indi bala, migahay na sila. Daw pirmi man na sila upod manindahan?”

“Huo, pero, bal-an mo man ang huring-huring ...” nanagutsot si Damian.

Si Istring, isa ka manuglibod isda, nagsulod sa kapehan. Nagpungko siya sa may ganhaan para maka-inom siya nga indi niya pagdal-on ang iya malangsa nga isda sa sulod. Sang makita siya ni Kandoy, gin-alagaran siya sini sang mainit nga kape; pareho sang iban nga suki, kabalo na si Kandoy kon ano ang iya gusto.

“Nga-a daw kinumos guya mo?” hambal ni Kandoy

“Wala ah!”

“Wala man?”

“Ang buwisit ko nga bana eh. Ano pa bi? Ato naman sa Pangpang buwisit ya. Wala na obra, masugal pa! Pag-abot ya na karon, mamaoy pa na. Linti!”

“Pero, indi bala pre, tampad man na si Tukmol?” hambal ni Dingdong kay Damian, dasun nag-inom siya sang kape.

“Banta ko man.” Nag-inom sang kape si Damian. “Kaluluoy lang, nagtulog lang siya, wala gid siya kabalo may ginatigana nga kutsilyo asawa ya.”

“Sin-o ayhan nagsugod sang huring-huring no?”

“Tsip Damian,” hambal ni Kandoy, “puwedi mo hambalon si Selyo nga magpuli aga pa kay akig na gid si Istring?”

“Hambalon mo, indi na siya magpuli. Linti ya. Problema lang ginahatag ya sa akon.”

“Kalma ka lang da bala Istring, kulang lang na sa hapulas,” hambal ni Dingdong. “Wala mo gid bi guro ginahapulas kon gab-i mo?”

“Ang buwisit ya hapulason ko pa? Ang huragok ya, tuba.”

Nagharakhak si Dingdong.

“Mal-i mo, basi may milagro kag makatapak si Selyo sa simbahan. Maka-istorya sila ni Monsinyor, mabag-o na siya,” hambal ni Kandoy.

“Huh! Milagro? Basi una pa ang bagat,” hambal ni Istring.

“Huo ah,” hambal ni Damian. “Hambalon ko siya karon, kon makita ko.”

Gin-alagaran ni Kandoy sang pandesal si Istring. Kag, nagtinong sang makadali.

Gintulok ni Damian si Dingdong, “Ang li-og ni Teling,” naglungo-lungo si Damian, “diutayan lang mautod.”

“Yuga?” Amo gid na kangidlis pre?”

“Wala pa ko sang nakita nga pareho sato.”

“Kon amo, gindusak ni Isyang ang dughan ni Tukmol, dasun nagkuha siya sang binangon kag ginkadtuan si Teling sa bubon?”

Naghando si Damian.

“Dipuga!” nanagutsot si Dingdong. “Damo-damo gid guro pre dugo no?”

“Damo eh. Si Teling gid. Dugay pa sia kag napatay.”

“Yuga? Nga-a haw?”

“Bal-an mo, kon patay ka na, wala gapitik ang tagipusuon mo. Ti, ang diutay dugo, napatay na dayun. Pero si Teling, damo dugo, gararawit lang.”

“Pero, indi bala pre, si Isyang hadluk sa dugo? Tarantada na siya eh. Dugo pa lang gani sang manok hadluk na, tawo pa?”

“Nadulman guro eh. Kon kis-a gaka-dulman man ang tawo. Daw kahapos na nga daan sa iya papatihon. Pero, grabe kuno dalagan ya. Pagkatapos ya kuno malabo si Teling, nagdalagan siya todo, ga-singgit siya nga gadalagan. Grabe gid hadluk ya sa dugo.”

Nagsaylo si Istring sang pulungkuan, palapit kanday Damian kag Dingdong kag diutayan lang maula ang iya kape.

“Yuga?” hambal ni Dingdong.

“Gahibi siya nga gadalagan. Daw wala animo.”

“Ti, amo na gali pre nga nahulog siya sa suba eh?”

“Huo.”

Naga-nganga nga nagtango-tango si Istring.

“Tatlo gid lubong muni nga semana ba. Damo gid ni ayawan pusoy sa Pangpang mo,” hambal ni Dingdong samtang naga-pasiplat kay Istring.

“Kaluluoy gid,” hambal ni Damian.

“Ang mga bata gid ya pre ang kaluluoy.”

“Ah, hu, ang mga bata gid.”

Nagpangilat, nagdaguob, kag nakibot si Damian, nagpisik siya kag naula ang iya kape. Nagtangka siya sa langit, kag nakita niya ang maitom nga gal-om. Nakita ni Kandoy ang kabalaka sa guya ni Damian.

“Malipas lang na tsip, pareho kagapon. Isa, duha ka oras, wala na na,” hambal ni Kandoy.

“Pero dulom na,” hambal ni Damian.

“Nga-a pre, hadluk ka sa dulom? Nano na nga?” hambal ni Dingdong.

“Maagi ako sa atubang patyo. Wala ka kabalo haw?”

“Nano man pre man? Basi ikaw guro dapat ma-milagruhan? Ang mga pulis ya, dapat maisog kag wala gapati sa mga huring-huring.”

Suno sa mga huring-huring, kada mag-sirum, may murto nga naga-guwa sa kahoy nga ara sa daku nga bungsod sa atubang sang patyo.

Sang una nga mga dinag-on, kada mag-tag-ululan, ang mga bata kag ang mga hamtong, nagabugtaw sang ka-agahon kag magpa-una-una sa daku nga bungsod. Nagapangita sila sang mga uhong nga madamo labi na gid pagkatapos sang ulan nga madamo sang kilat. Pero sang ang mga huring-huring sang murto naglapta nga daw anay sang bungsod kag nagkaon sang kaukod sang mga manug-

uhong. Ang mga uhong, nagatubo kon kaagahon kag indi na matandog hasta nga kan-on ang mga ini sang ulod pag-abot sang kagab-ihon.

Wala gid sang maka-sugid kon sin-o ang una nga nakakita sang murto sa bungsod, ukon may nakakita gid man sini. Pero, suno sa mga huring-huring, mataas ini kaayo, kag malaba kag tam-an kadamo sang iya buhok nga indi na makit-an ang iya guya. May ginahakwat ini nga lungon, kag ginalagas ya ang mga naga-alagi kon gab-i sa atubang sang daku nga bungsod. Kon may madakpan siya, ginasulod ya ini sa iya lungon, kag ang biktima indi na makit-an.

Nagharakhak si Dingdong, “Nagpati ka man sina? Indi na tuod pre. Pati ikaw? Ano man pre man, pati ikaw?”

“Tuod na,” hambal ni Damian.

“Indiii. Indi gid na ya tuod pre.”

“Paano mo nabal-an?”

“Paano mo nabal-an nga tuod? Nakita mo na?”

“Damo gahambal.”

Nagharot-ot sang kadlaw si Dingdong.

“Hoy, tuod na, tuod gid na ya,” hambal ni Istring.

“Nakita mo na?” pamangkot ni Dingdong kay Istring.

“Nakita ni Pangging nagligad adlaw.”

“Yuga?” nagangirit kag nagamudlo ang mata ni Dingdong. “Ano hitsura ya?”

“Ahhh, wala ya gid nakita ang hitsura, pero...”

Ginlampus ni Dingdong ang palad niya sa lamesa, “Butigon!”

“Nakita ni Pangging ang lungon,” hambal ni Istring. “Ginahakwat ini sang daku nga tawo.”

Nagtulok si Dingdong kay Damian, “Kita mo na pre ha. Tawo naman,” kag nag-lungo-lungo.

“Hoy, pulo siya ka tapak,” gintulok ni Istring si Dingdong nga daw piho gid sa iya gina-panghambal.

“Indi na ya mapatihan. Halin sang una, wala gid ko sang nabatian nga nadula ukon nasakit,” gin-senyas ni Dingdong ang iya kamot nga daw nagapanuya.”

“Hoy, damo bagras ni Pangging. Puro lang to hampol lawas ya subong.”

“Tuod?” hambal ni Damian.

“Gin-guyod siya sang bagat,” ang kamot ni Istring daw naga-guyod, “pero sang ang bagat nagbukas sang lungon, ginkagat ni Pangging ang kamot ya, “ginbutong ni Istring ang kamot niya nga daw may nagkagat. “Dasun, nagdalagan siya. Kapila gid siya matumba mo.”

“Grabe ka gid imo kationalon Istring. Daw ato ka gid to,” hambal ni Dingdong.

“Hoy! Damo bagras ya. Kita ko gid.”

Nagtulok si Damian sa langit. Nangilat, nagdaguob, kag nag-ulan. “Malakat na ko,” hambal ni Damian.

“Pahulawa anay. Gusto mo magmasakit?” hambal ni Kandoy.

“Mapuli na ko kay gadulom na gid.”

Bangud sang ulan, tuman kadulom sang dalan. Ang matalagsa nga pagpangilat, amo lamang ang nagapakita sang mga garhum sang palibot. Kag tagsa magkilat, naga-daguob ang kulba sa dughan ni Damian nga daw may ginasugata siya nga gadya. Naka-pamat-od na siya kon ano ang iya obrahon kon lapit na lang siya sa patyo – magdalagan sang tuman kadasig.

Bangud sang kilat, nag-garhum ang kross sang mosoleyo; kag ang daguob naglatay sa mga kahoy, sa karsada, pakadto sa mga tiil ni Damian. Gintipon ni Damian ang iya kaisog, kag nagtulok tadlong sa Pangpang. Ang mga garhum lamang sang mga malapit nga bagay ang iya makita. Pero, nabal-an na niya kon ano ang iya himuon – magdalagan sang tuman kadasig. Nagkilat liwat, kag nakita ni Damian ang garhum sang daku nga bungsod. Nangamuyo siya, nag-ginhawa sang madalum, kag nagdalagan sang tuman kadasig, ang iya mga tiil daw wala na naga-dapat sa duta. Wala niya nabatyagan ang mga matig-a nga bato sa karsada. Kag, sang ara na siya sa atubang sang ganhaan sang patyo, may matig-a nga bagay nga naghampak sa iya abaga. Ang iya mga tiil nag-angkat sa duta; kag sang isa ka pisok, nakita niya, ang landong sang tiil.

Nag-ungad siya sa duta, kag nag-ugayong sa kasakit. Namulalungan niya nga naga-atubang siya sa ganhaan sang patyo. Naga-lingin ang iya ulo, pero nagtindog siya sang gulpi, kag natumba siya liwat. Nagtindog siya liwat kag nag-isi-isi sa dalan, kag nagdalagan papuli sa Pangpang.

Sang mag-abot si Damian sa iya payag, ginahapo ini nga nagsandig sa ganhaan sang iya balay. Ginpulpog niya sang madasig ang ganhaan samtang naga-singgit sa iya asawa nga si Nene.

Nagdalagan si Nene sang mabatian ang singgit ni Damian. Kag, sang buksan niya ang ganhaan, nakita niya ang daku nga bukol sa agtang ni Damian.

“A-ano natabo?”

Madasig nga nagsulod si Damian kag nag-uyog ang payag sang ginsira niya ang ganhaan.

“Ano natabo?”

Indi makasabat si Damian kay Nene.

“Ano, ano natabo?” nagakurog si Nene.

“A-ambot. Ambot ah,” nagakurog si Damian.

Hikapon tani ni Nene ang bukol ni Damian pero nagduha-duha ini, kag nagtulo ang iya luha.

“Ambot ah.”

“Dali lang,” hambal ni Nene sang makita niya nga tuman kabasa kay Damian, kag naglakat siya sa ila hulot.

Naghigda si Damian sa salog kag nagtulok sa atop, samtang ginapanumdum kon ano gid ang natabo. Indi puwedi nga nakabunggo siya sa kahoy. Sigurado siya nga ara siya sa tunga sang karsada. May naghikap sang iya dughan, basi kuko, kag ang landong sang tiil, tiil nga indi iya. Tuman kadasig sang hulag, kag indi kina-adman ang kakusog nga makahakwat sa iya sang tuman kahapos.

Nagakurog si Nene sang magbalik ini nga may dala nga tu-alya, mala nga bayo, kag mainit nga tubig. “Ano gid bala ang natabo?” mahinay nga hambal ni Nene.

“Nakabunggo ako.”

“Bunggo? Nakabunggo ka lang, tapos...” naghibi si Nene.

“Kalma,” hambal ni Damian sang makita nga ginpakulbaan niya si Nene. “Hilway na ako,” ginhakos niya si Nene.

Samtang naga-pisngo, gintiklod sang mahinay ni Nene si Damian para makita niya ang guya sang bana. Ginhikap ni Nene ang bukol kag nagpisik si Damian sang mabatyagan ang kasakit. “Islan naton ang imo bayo.”

Gin-uba ni Nene ang panapton ni Damian, kag gin-trapuhan ang lawas sini samtang ginalikawan ang pagtulok sa bukol. Gin-himutaran ni Damian ang iya hitsura, nagakabalaka gid ang iya asawa. Ginbutong ni Damian ang guya ni Nene para halukan, pero gin-isdog ni Nene ang kamot ni Damian.

“Mag-ilis ka na,” hambal ni Nene.

Nagsuksok si Damian sang mala nga panapton samtang nagbasa si Nene sang hiniro; kag samtang naga-pungko si Damian, gin-bulong ni Nene ang bukol sini.

“Ano gid bala ang natabo?” pamangkot ni Nene.

“Nagapapuli na ko. Sang ara na ko sa lapit sa patyo, nagdalagan ako todo-todo. Dasun, nakabunggo ako. Ah! Indi! May naglampus sa akon.”

“Ha? Paano?”

“Tuman sa iya kadasig. Kag, kag –”

“Sa iya? Sin-o siya?”

“Ang bagat.”

“Ang bag...” naurongan si Nene sang makadali. “Ginhambalan ta gid ka nga magpuli aga pa!”  
 Ginsumbag ni Nene ang dughan ni Damian. “Ginhambalan ta gid ka!”

“Aga pa man.”

“Ano nga aga! Tan-awa sa guwa. May adlaw pa?”

“Nag-ulan mo.”

Naghibi si Nene kag ginhakos siya ni Damian, “Kalma.”

“Dapat makadto ta buwas kay Monsinyor Bragi.”

“Kadlawan ya lang ta.”

Gintiklod ni Nene si Damian, “Kadlawan? Nakuha mo na ang...ang...ang bukol, tapos makadlaw lang siya? Paano bi kon...”

“Kalma lang,” ginhakos ni Damian si Nene.

“Ginhambalan ta gid ka nga magdala sang anting-anting.”

“Nagdala man.”

“Indi ko pag-intua!”

“Nagdala ako. Lantawa,” ginpakita ni Damian ang anting-anting nga nawagkus sa hawak niya.

“Diyos ko,” nag-uy-uy si Nene.

“Kalma lang. Hilway naman ako.” Ginhakos ni Damian si Nene.

Sang masunod nga adlaw, si Selyo, ang sugarol nga bana ni Istring, naghapit sa Kapehan ni Kandoy. Gintulok siya sang tanan kay ang iya hitsura indi ang maisog nga Selyo nga naandan sang tanan, pero hago ini kag daw may ginakahadlukan, kag may benda ang ulo.

Gin-alagaran siya ni Kandoy sang kape. “Ano natabo?”

“Wa-wala ah,” galungo-lungo si Selyo.

Gin-alagaran ni Kandoy ang duha ka manugpangapi nga ara sa lamesa sa guwa sang kapehan, kag nakita niya sanday Damian kag Nene nga madasig nga nagapasulod sa simbahan. Nag-senyas si Kandoy kanday Damian kag nag-senyas man si Damian sa iya, pero nag-diretso sila ni Nene sa simbahan. Gusto mapat-od nanday Damian kag Nene nga maka-abot sila sa simbahan antes maka-lakat ang pari.

Gintulok liwat ni Kandoy si Selyo kag naka-mulalong ini nga may lain gid nga natabo. Hugot ang kapot ni Selyo sa baso, kag nagahimutad ini sa dingding nga blangko ang pinsar. Indi ini ang tikalon nga Selyo nga naandan niya. Pero, indi bangud sa away sa asawa, sigurado siya. Sa madugay na niya nga pag-alagad sa mga tawo, kabalo na siya magbasa sang mga guya sini.

Gin-alagaran ni Kandoy si Selyo sang pandesal, “Nag-away kamo ni Istring no?”

“Wa-wala.”

“Wala man? Ari siya di kagapon. Akig kaayo, man sugal lang kuno gina-pinsar mo.”

“Wala ah, “ mahinay nga sabat ni Selyo. “Ang, ang bagat, ginlampusan ya ko kagab-i.”

“Ha!”

“Tam-an sa iya kakusog. Ginhakwat ya ko kag ginlampos.”

“Ha? Paano? Paano ya ka nalampos?”

“Kagapon, sang papuli na ko halin sa Pangpang, nag-ulan todo, dulom kaayo. Kag sang lapit na lang ko sa patyo, nadumduman ko ang mga sugilanon, kag nagdalagan ako todo. Pero sang ara na ako sa atubang sang patyo, may naglampos sa abaga ko. Tuman kakusog, nagtabog ako. Abi ko mapatay ya gid ko. Nagtindog ko dayon kag nagdalagan papuli.”

“Maayo lang kay wala ka niya nadakpan,” siling sang isa.

“Nakita mo sia?” siling sang isa pa.

“Huo, hu, hu, nakita ko siya,” hambal ni Selyo.

Naghagong ang mga tingog sa sulod sang kapehan.

“Ano hitsura ya?” siling sang isa.

“Ha? Kalit lang gid ang pagkakita ko sa iya. Sang mangilat, nakita ko ang garhum niya sa hangin.”

“Galupad siya?”

Naghagong na naman sa kapehan.

“Huo,” hambal ni Selyo, “hu, galupad sia.”

“Suwerti ka lang.”

“Isugid ta kay Monsinyor Bragi.”

“Huo, dali, kadto ta subong kay Monsinyor.”

“Huo,” nag-ginhawa sang madalum si Selyo. “Huo, dapat isugid ta ni kay Monsinyor. Dapat isugid ta na ni sa iya subong.”

Nagtindog si Selyo, kag maglakat pakadto sa simbahan. Nag-upod man si Kandoy kag ang iban pa.

## Katapusan